

גרמא בשבת

א. פתיחה

גרמא היא פעולה אנושית המובילה למלאכה, באופן של יצירת תנאים המאפשרים ומסייעים למלאכה להיעשות על ידי גורם אחר. כדי שפעולה שמובילה למלאכה תיחשב 'גרמא', יש צורך בקיומם של שני תנאים: (1) האדם עושה פעולה 'מתה' בלבד, שאינה מתחילה שום תהליך. (2) התוצאה תתרחש אחר זמן על ידי גורם אחר בלתי תלוי בפעולת האדם (כמו האש שלא האדם הדליק, או שעון השבת שכבר זו מעצמו מערב שבת).¹ גרמא מהווה דרך לפעול בשדה החשמל והאלקטרוניקה בשבת, בתנאים מיוחדים שיתבארו להלן.

ב. דיון הלכתי

1. צדדי הדיון

התורה אסרה עשיית מלאכה בשבת, אך לא אסרה את גרימתה. לאור זאת יש לדון בשאלות הבאות: (א) דין גרימת עשיית מלאכה בשבת: הדעות השונות בחז"ל ובראשונים, והכרעת השו"ע והאחרונים. (ב) באילו מצבים הותרה גרימת עשיית מלאכה בשבת. (ג) האם הסרת מונע נחשבת למעשה בידיים או לגרמא. (ד) דין מכשירי גרמא, המיוצרים לצורך פעילות קבועה ושיטתית בגרמא. (ה) דין פעולה הנעשית בכוח מתמשך, ודורשת מעורבות אנושית עד להשגת התוצאה. (ו) דין גרמא בפסיק רישיה.

2. סוגיית הגמרא

במשנה (שבת קכ,א) נאמר:

ועושיין מחיצה בכל הכלים, בין מלאין בין ריקנים, בשביל שלא תעבור הדליקה. רבי יוסי אוסר בכלי חרס חדשים מלאין מים, לפי שאין יכולין לקבל את האור, והן מתבקעין ומכבין את הדליקה.

בגמרא (שם, ב) אמרו על כך, שחכמים סבורים שגרם כבוי מותר, ורבי יוסי סבור שגרם כבוי אסור. לאור זאת, הקשו על ר' יוסי שהקל בגמרא במחיקת שם ה',² ותירצו שהוא מסכים עקרונית להיתר גרמא, אלא שחושש שמתוך אדם בהול על ממונו, היתר כיבוי בגרמא יביא לכך שהאדם יכבה בידיים, שלא בגרמא.

נמצא שחכמים ור' יוסי מסכימים על כך שבמלאכות שבת, נאסרה רק עשייה ולא גרמא. ואפילו מדרבנן לא נאסרה גרמא, שהרי הגמרא נזקקה לטעם של אדם בהול על ממונו כדי להסביר מדוע ר' יוסי אוסר גרם כיבוי, ולא אמרה שההיתר הוא רק מן התורה אך מדרבנן אסור.

3. הכרעת הראשונים, בעלי השו"ע והאחרונים

---

¹ ההגדרה לקוחה מדברי הרב ישראל רוזן במאמרו: 'גרמא' בשבת – מושג ושימושיו, תחומין לד (תשע"ד) עמ' 19-30. החלק הראשון של ההגדרה מעמ' 19, והחלק השני (שני התנאים) מעמ' 23. ראו כעין זה בשמירת שבת כהלכתה (מבוא, א,כו).

² הערת הרב יעקב אריאל: 'לכאורה שם המחיקה לא נעשית ע"י כוח אחר אלא כתוצאה של תהליך מתמשך בכ"ז זה נחשב לגרמא בגלל שאינו מתכוון למחוק (שד"ח ח"ח קונט' באר בשדי מעמ' כ"ב [מילה לא ברורה] ארץ חמדה מהדו"ק מעמ' שייט [ב,יג,ח] ואילך).'¹

היתר גרמא הובא להלכה בדברי הראשונים,³ אולם יש הבדל בין הראשונים בשאלת תוקפו של ההיתר: רוב הראשונים⁴ סתמו וכתבו שגרמא מותרת, וניתן להבין מדבריהם שההיתר הוא אף לכתחילה, אך מקצתם⁵ הגבילו את ההיתר למקום הפסד. השו"ע (או"ח שלד, כב) הביא את היתר עשיית מלאכה בגרמא ללא התניה מפורשת למקום הפסד, אם כי במקרה שבו עסק קיים הפסד, והרמ"א הוסיף במפורש את הגבלת ההיתר למקום הפסד:

תיבה שאחז בה האור, יכול לפרוס עור של גדי מצדה האחר שלא תשרף; ועושים מחיצה בכל הכלים להפסיק בין הדליקה, אפילו כלי חרס חדשים מלאים מים שודאי יתבקעו כשתגיע להם הדליקה, דגרם כיבוי מותר. הגה: במקום פסידא (מרדכי פרק כל כתבי).

אחרוני אשכנז⁶ הסכימו למגבלת הרמ"א. אף רבים מאחרוני ספרד⁷ הסכימו למגבלה זו,⁸ אך יש מהם⁹ שכתבו שעל פי השו"ע גרמא מותרת אפילו שלא במקום הפסד.

4. צרכים חיוניים שאינם הפסד

---

³ אמנם מקצת ראשונים כתבו שגרמא אסורה אליבא דר' יוסי, ושיש לחוש לדבריו; ראו תשובות הגאונים שהובאו בספר העיתים (סי' יב). ואף מדברי רבינו פרחיה (שבת קכ, א ד"ה רבי) משמע שגרמא אסורה, אך ייתכן שכוונתו בלשון 'גרמא' לדבר שאינו מתכוון, שהרי כתב שיש לאסור משום פסיק רישיה, יעו"ש.

⁴ רב נטרונאי גאון (בתשובותיו או"ח, קח), ר"ח (שבת קכ, ב), רי"ף (שבת מה, א בדפיו), רמב"ם (הל' שבת יב, ד): 'ומותר לעשות מחיצה בכל הכלים בין מלאים בין ריקנים כדי שלא תעבור הדליקה, אפילו כלי חרש חדשים מלאים מים – עושין מהן מחיצה, אף על פי שודאי מתבקעין ומכבים, שגרם כיבוי מותר', ר"ת (הובא במרדכי שבת סי' שצט), ראב"ן (שבת, שסב), רי"ד (פסקים; שבת קכ, א-ב), ראב"י (א, רנד), העיתים (סו"ס יב; סי' קס), רמב"ן (שבת קכ, א ד"ה הא), ה"ר קלונימוס בר' עובדיה משום ה"ר יום טוב (הובא במרדכי שבת סי' שצט), פירוש קדמון מבית מדרשו של רבינו פרחיה (שבת קכ, ב), סמ"ג (לאו סה ד"ה גרסינן בפרק כל כתבי), סמ"ק (סי' רפב), רא"ש (שבת טז, ו; ביצה ב, יז), ובקרוב נתנאל שם אות ס, האריך להוכיח שהרא"ש מתיר אף שלא במקום הפסד), ריא"ז (שבת טז, ג, א), ר"ן (שבת מה, א בדפי הר"ף ד"ה שאין), ספר הנייר (סי' ב ד"ה המכבה).

⁵ רבינו יואל אבי הראב"י (הובא במרדכי שבת סי' שצט): 'וה"ר קלונימוס בר' עובדיה משום ה"ר יום טוב התיר ביום טוב לתת סכין או כלי או דבר הניטל על נר של שעוה שלא במקום הדלקתה שאינו אלא גרם כיבוי אבל רבינו יואל פי' דאפילו ביום טוב לא שרינן גרם כיבוי לכתחלה אלא במקום היזק דוקא'.

כעין זה כתב האו"ז (ב, כח): 'דהא דפליגי ר' שמעון בן ננס ור' יוסי בגרם כבוי, היינו דוקא להציל מפני הדליקה, אבל גרם כבוי שלא להציל – מודו כולי עלמא דאסור. והיינו שמשמע מדברי רבי"א ומדברי ערוך, דגרם כבוי אסור, היינו בגרם כבוי שאינו להציל'.

⁶ לבוש (שלד, כב), מג"א (תקיד, ה), שו"ע הרב (שלד, כב), ביאור הלכה (רסה, ד ד"ה גרם), ערוה"ש (שלד, לט). אמנם יעוין בעולת שבת (שלד, יד) שהקשה על הרמ"א ונשאר בצ"ע, ויעוין גם במה שהעיר המשני"ב בשעה"צ (תקלד, לא) על מגבלת הרמ"א.

⁷ שו"ת יביע אומר (ד, או"ח לה, א; אמנם יעו"ש י, או"ח כו, ב-ג), ילקוט יוסף (שבת ה, כ והערה טז), מנוחת אהבה (ח"ב א, יג-יד; ובהרחבה בתשובתו בשו"ת תפלה למשה ב, כג), שו"ת נחלת לוי (ג, ג).

⁸ ובין היתר ציינו שהב"י עצמו (או"ח תקיד, ב-ד) הביא את דברי המרדכי מבלי להסתייג מהם.

⁹ שו"ת זרע אמת (א, מד ד"ה ומעתה), שו"ת קרית חנה דוד (ב, נו), שו"ת ימי יוסף בתרא (חאו"ח סי' יב, ובמיוחד עמ' מה ד"ה איד), שו"ת שמש ומגן (ג, ה); והעניין הוזכר בקצרה גם שם סי' ד, ובספרו שו"ת תבואות שמש א, ג-ד).

האחרונים כתבו שכשם שגרמא מותרת במקום הפסד, כך היא מותרת לצורך חולה שאין בו סכנה,¹⁰ וכן לצורכי ביטחון חיוניים.¹¹ יש לדון האם ההיתר מתייחס דווקא לצורך רפואי של החולה, או גם לפעולה שאין בה כדי לרפא את האדם החולה, או להקל על כאביו, אך יש בה כדי לאפשר את תפקודו, רווחתו ושגרת חייו – עניין המצוי ביותר במוגבלים הסובלים באופן כרוני מנכות מתמשכת, וזקוקים לעזרי נגישות כדי לקיים את שגרת חייהם.

בעניין זה, כתב הרב ישראל רוזן:¹²

מקובלת עלינו ההגדרה ההלכתית, שהיא גם כל הפתרונות המעשיים, שיש להכליל עקרונית את הנכה והמוגבל בקטגוריות של 'כבוד הבריות' ו'מצטער כל גופו'. יש להדגיש כי הגדרה זו חדשנית למדי, משום שלעיתים רבות לא מדובר בצער פיסיולוגי דוקא, כמו פציעה או מחלת 'נפל למשכב'. ה'מצטער' מוגדר בהיבט הנפשי. המצוקה החברתית והשוני לרעה שנגזר על הנכה ביום השבת, לעומת חופש יחסי ויכולת פעילות עצמאית בימות השבוע – כל אלו חוברים לבסיס ההגדרה: 'מצטער כל גופו'. נושא 'כבוד הבריות' איננו מוגדר אובייקטיבית, והוא משתנה בהתאם לנסיבות החברתיות והסביבתיות.

יאיר מאיר ציין מספר תקדימים לפסיקה עקרונית זו בדברי הפוסקים,¹³ ואף העיד שהרש"ז אירבך הסכים לה בהקשר של עגלת נכים ממונעת.¹⁴ כעין זה כתב הר"י נויבירט בנוגע להפעלת מכשיר שמיעה בשבת לצורך לקוי שמיעה, כאשר מתעורר צורך בכך:¹⁵ 'לקוי שמיעה, שדינו כחולה שאין בו סכנה'. כעין זה כתב הרמ"ש קליין בשם הר"ש ואזנר:¹⁶

צורך השמיעה של כבדי השמיעה הוא צורך עצום, ומצטער מאד בזה שאינו יכול להיות בקשר עם העולם, ושמעתי ממרן בעל שבט הלוי (שליט"א) [זצ"ל], שמה שמקילין בחולה שאין בו סכנה שנפל למשכב, אפשר להקל בצורך גדול זה.

---

¹⁰ מג"א (שכח, נג), חזו"א (או"ח לח, ט סד"ה וליתן), רש"י אורבך (מאורי אש השלם ח"ב עמ' תרנב), שו"ת יביע אומר (ג, או"ח יח, ח; וכן במכתבו שנדפס באסיא לד עמ' 30), שו"ת מגדנות אליהו (ב, צ ד"ה עכ"פ), ר"י רוזן (תחומין א עמ' 528) ע"פ פשוטות דברי השו"ע (או"ח שכח, יז), ועוד.

¹¹ ר"ע יוסף (בתשובתו שנדפסה בתחומין א עמ' 518, ושוב בהליכות עולם ד עמ' קצו*), ובילקוט יוסף שבת ה, הוספות לענייני חשמל בשבת, הערה ה), ר"ש ישראלי (תחומין לא עמ' 73), ר"י נויבירט (בתשובותיו שנדפסו בתחומין לד [תשע"ד] עמ' 30).

¹² במאמרו: 'כבוד הבריות' – התחשבות הלכתית בצרכי מוגבלים בשבת, בתוך קובץ אהבת האדם וכבוד הבריות, רמת גן 2006, עמ' *; וכן בשינויים קלים, בגרסה מעובדת של המאמר: התחשבות הלכתית במוגבלים בהלכות שבת, בחצוצרות בית ה' עמ' 420.

¹³ למקורות נוספים, יעוין באנציקלופדיה תלמודית, ערך כבוד הבריות. מקורות נוספים לפסיקה עקרונית זו: הרב דוב ליאור (תשובות לרבני מכון צומת בענייני הלכה וטכנולוגיה, אמונת עתיד 139 (ניסן תשפ"ג) עמ' 144), הרב שמואל דוד הכהן גרוס (תשובה לרבני מכון שמע קולנו, בספר יעיר לי אוזן, תשובות הרבנים, עמ' יח-יט, ובין היתר כתב: 'ואע"פ שהמכשיר לא מרפא אותו, אבל כיון שעל ידי זה מתמלא חסרונו, יש פה את כל הקולות שנאמרו בחולה שאין בו סכנה').
¹⁴ יאיר מאיר, עגלת נכים חשמלית בשבת, תחומין ח (תשמ"ז) עמ' 37-48. מקורות נוספים להיתר הרשז"א לשימוש בגרמא בעגלת נכים ממונעת, צוינו להלן (עמ' * הערה *).

¹⁵ תשובה לרבני מכון שמע קולנו (פורסמה בקונטרס יעיר לי אוזן – שבת, תשע"ג, עמ' 61).

¹⁶ תשובה לרבני מכון שמע קולנו (פורסמה בספר יעיר לי אוזן, תשובות הרבנים, עמ' יג; ובקונטרס יעיר לי אוזן – שבת, תשע"ג, עמ' 51).

יש להוסיף שמצאנו כבר בתורה,¹⁷ ששיקום מלא ממצב של 'נפל למשכב', היא מצב של ייקום והתהלך בחוץ. זאת ועוד: לפי חז"ל,¹⁸ אף אזכור המשענת בהמשך הפסוק ('על משענתו'), לא בא לומר שהליכה עם משענת נחשבת לשיקום מלא, אלא דווקא הליכה עצמאית ללא צורך במקל נחשבת לשיקום מלא.¹⁹

עוד כתב הרב רוזן²⁰ שבשימוש בגרמא במקום צרכים חיוניים, ניתן מענה לצורך בקביעת מדיניות כללית של מערכות ציבוריות חיונית במדינה יהודית, במתכונת שמצד אחד תכיר בחשיבות הצרכים החיוניים והפעילות השגרתית של המערכות הללו, ומצד שני לא תיתן תורת כל אחד ואחד בידו. דברים קרובים כתב הרב אשר וייס.²¹

5. גרמא במלאכות שאינן כיבוי

מפשטות הגמרא הני"ל, משמע שהיתר גרמא אינו מוגבל למלאכת מכבה, אלא נוהג בכל המלאכות. ואכן, האחרונים²² כתבו שדברי הגמרא בנוגע לדין גרמא נוגעים באופן עקרוני לכלל המלאכות, ולא רק למלאכת מכבה. להלן תובא התייחסות למלאכות שדרך עשייתן בגרמא.

6. הסרת מונע המביאה מיידית למלאכה

להלכה הסכימו רוב הפוסקים, שעשיית מלאכה באופן של הסרת מונע כאשר תוצאות המעשה מיידיות, נחשבת למעשה בידיים ולא לגרמא,²³ ולכן השקיה באמצעות פתיחת ברז מים נחשבת למעשה בידיים, אע"פ שפתיחת הברז רק מסירה שסתום המונע את זרימת המים, ומשהסירו, המים זורמים מאליהם. זאת בניגוד למקצת פוסקים שהחשיבו הסרת מונע כגרמא.²⁴ בנוגע לימניעת מונע, ראו לקמן (פרק *).

7. מכשירי גרמא

---

¹⁷ שמות כא, יט.

¹⁸ מכילתא דרי' ישמעאל על אתר, ומשם ברש"י ובראשונים נוספים.

¹⁹ ויעוין עוד כעין זה ברמב"ם (הל' זכיה ומתנה ח, ב; ח, כו), שחוסר היכולת להתנייד מהווה חלק מרכזי מההגדרה של שכ"ב מרע. ואף שאין משם ראיה גמורה לנידונו, מכל מקום עולה משם שיכולת ההתניידות היא עניין מרכזי ובסיסי בתפקוד האדם הבריא (עניין עקרוני זה של היכולת ללכת בחוץ, מוזכר כחלק מהגדרת חולה, בראש הערך 'חולה', גם באנציקלופדיה תלמודית וגם באנציקלופדיה רפואית הלכתית).

²⁰ במאמרו: ההלכה והחיים המודרניים, בתוך הספר ממלכת כהנים וגוי קדוש (ירושלים תשנ"ז), עמ' 310 וסביבתו.

²¹ בתשובה שנדפסה במקראי קודש (הררי; סוכות נספח יג, עמ' 891-894; ושוב בתחומין לד [תשע"ד] עמ' 28-29). על שיטתו בגרמא בשבת, ראו עוד להלן (עמ' * הערה *).

²² שו"ת שואל ומשיב (תניינא א, ה), שו"ת מהרש"ג (ב, קה), ביאור הלכה (שלד, כב ד"ה דגרס), שו"ת אחיעזר (ג, ס ד"ה אולם הרא"ש), חזו"א (או"ח לח, ג), שו"ת יביע אומר (י, או"ח כו, א; וכע"ז שם א, או"ח יט, ז).

²³ שו"ת יביע אומר (ד, או"ח לה, ה; ויותר במפורש שם לו, ו), הרב רוזן (במאמרו הני"ל הערה 1, עמ' 26-27); מנחות אהבה (ח"ב א, יז והערה 55). ויעוין במקורות אלו, שהביאו גם תימוכין לדעה שהסרת מונע חשובה גרמא, אך כאמור, לא קיבלו דעה זאת.

²⁴ זאת היא שיטת החת"ס (יו"ד ריד, וראו גם שו"ת מהרש"ם ג, בהשמטות א, מד, ושו"ת מחזה אברהם סי' מב), שדין בדקא דמיא בכוח ראשון (סנהדרין עז, ב) הוא דין מיוחד ברוצח, אך בשאר התורה כל הסרת מונע היא כמו גרמא. יעוין במקורות שצוינו בהערה הקודמת, ויעוין עוד בשו"ת מנחת שלמה (א, י, ה) ובשו"ת יביע אומר (ד, לד, לו; וכן שם סי' לה-לו).

נחלקו האחרונים בשאלת דינו של מכשיר המיועד ומתוכנן לפעול בקביעות בדרך של גרמא: האם עצם השימוש הקבוע והשיטתי בגרמא מבטל את ההיתר ומחשיב זאת כמעשה בידיים, או שעדיין יש לראות בכך גרמא. יסוד הדיון בדברי הגמרא (ב"ק ס, ב):

תנו רבנן: ליבה ולבתה הרוח – אם יש בלבוי כדי ללבותה חייב, ואם לאו פטור. אמאי? ליהוי כזורה ורוח מסייעתו? אמר אביי: הכא במאי עסקינן, כגון שליבה מצד אחד, ולבתו הרוח מצד אחר. רבא אמר: כגון שליבה ברוח מצויה, ולבתו הרוח ברוח שאינה מצויה. ר' זירא אמר: כגון דצמרה צמורי. רב אשי אמר: כי אמרינן זורה ורוח מסייעתו, הני מילי לענין שבת, דמלאכת מחשבת אסרה תורה, אבל הכא גרמא בעלמא הוא, וגרמא בנזקין פטור.

לפי רב אשי, יש חילוק בין שבת שבה אסורה מלאכת מחשבת ובין נזקין שבהם פטור על גרמא. אם כן, לכאורה גרמא אסורה מן התורה בשבת, ובשונה מדברי הגמרא הנ"ל (שבת קכ, ב). מדברי הרא"ש (ב"ק ו, יא) נראה שהרגיש בקושי זה, ולכן כתב:

דהתם מלאכת מחשבת אסרה תורה; אף על פי דלא הוי אלא גרמא בעלמא, בהכי חייבה תורה, כיון **דמלאכה זו עיקר עשייתה על ידי רוח**. אבל הכא גרמא בעלמא, וגרמא בנזקין פטור.

מדברי הרא"ש נראה שהסיבה לכך שאסור מן התורה לזרות חיטים בשבת למרות שמדובר בגרמא, היא שמלאכה שעיקר עשייתה על ידי רוח, ויש לה חשיבות וקביעות והיא מוגדרת כמלאכת מחשבת, מתבטל בה ההיתר הכללי של גרמא.

לאור דברי הרא"ש, מתעוררת השאלה: האם הגורם שמבטל את היתר גרמא הוא חשיבות וקביעות שקיימת **במהות המלאכה מל"ט מלאכות שבת**, או שאפילו חשיבות וקביעות שקיימת **בפעולה מסוימת** שאדם עושה כדבר שבשגרה מבטלת את היתר הגרמא, ואין זה דין מיוחד למלאכות מסוימות.²⁵

ייתכן שמשאלה זו נגזרת המחלוקת בהתייחסות למכשירי גרמא: המג"א²⁶ כתב שהנותן חיטים לריחיים של מים בשבת פטור, משום שלא עשה מעשה בידיים.²⁷ אבן העזר²⁸ נחלק עליו ונקט שמדובר במעשה גמור. הביאור הלכה²⁹ נשאר בספק האם אבן העזר מחמיר גם במניח חיטים מעל חיטים שכבר נמצאות במקום הריחיים, והחיטים החדשות לא ייטחנו מיד אלא רק לאחר טחינת החיטים שהיו שם קודם לכן. מצד שני, יש מהאחרונים שדנו האם המג"א מקל גם בהנחה ממש בתוך הריחיים, או דווקא בהנחה מעל חיטים קיימות, באופן שיש שלב נוסף בין ההנחה ובין פעולת הריחיים.³⁰

נמצא שבדבר שדרך עשייתו בגרמא, אך העשייה היא באופן של תהליך המורכב מכמה שלבים, והשלב הראשון לבדו הוא חסר משמעות, ייתכן שגם לשיטת אבן העזר דינו כגרמא ולא כמעשה בידיים. אף אם לא

---

²⁵ ייתכן ששאלה זו קיימת גם בהבנת דברי ר"ח (שבת קכ, ב): 'רב אשי אמר: היכא אמרינן זורה ורוח מסייעתו, לענין שבת, דמלאכת מחשבת אסרה תורה. אבל הכא גרמא בעלמא היא, וגרמא בנזקין פטור. שמע מינה, דכיון דמשוי אורחא אפילו לרוח מצויה ללבות, ומחשב, לכן אסור בשבת, דהיינו מלאכת מחשבת'. בדבריו מבואר שחיוב משום מלאכת מחשבת אינו מוגבל לזורה, אלא שייך גם במבעיר, אך עדיין ייתכן שמלאכת מבעיר במהותה דומה לזורה, שהאדם מצדו רק משתתף עם כוחות הטבע בהבערת האש.

²⁶ רנב, כ.

²⁷ וכ"כ עוד אחרונים רבים, ונאספו בקובץ בית אהרן וישראל (פו [תש"ס], עמ' סח) ובשו"ת הראשון לציון (א, לח).

²⁸ או"ח, שכח.

²⁹ רנב, ה, ד"ה להשמעת.

³⁰ בשו"ת מנחת שלמה (ב-ג, לא ד"ה והיה נראה) צידד להעמיד את דברי המג"א דווקא בנתינה שאינה ישירות לתוך הריחיים (מבין השיטין, עולה האפשרות להבין שבאמת אין מחלוקת בין המג"א לאבן העזר: המג"א פטר דווקא כשמניח על גבי חיטים ולא ישירות לריחיים, והאבן העזר חייב דווקא כשמניח ישירות לריחיים, וכלשונו: 'אסור ליתן חטים לתוך הריחיים מן התורה').

נאמר כן, ייתכן שאבן העוזר יודה שדבר שדרך עשייתו בחול באופן מסוים ודרך עשייתו בשבתות וימים טובים בלבד היא בגרמא, דינו כגרמא ולא כמעשה בידיים.³¹

---

³¹ הרב זלמן נחמיה גולדברג (מערכת אזעקה לשבת, עטרת שלמה ד [תשנ"ט] עמ' ל ד"ה והנה ועמ' לג ד"ה אמנם), הרב זלמן קורן (תגובה למאמר ביקורת אודות הספר "מאורי אש השלם", ישורון כט [תשע"ג] עמ' תתקו-תתקז), קדושת השבת (ח"א עמ' 204) בשם רל"י הלפרין בספריו (ללא ציון מקור מדויק), הרב שלמה רוזנפלד (תחומין יא עמ' 273).

מפוסקי הדורות האחרונים, יש שהתייחסו לשימוש ב'מכשירי גרמא' כמעשה בידיים.³² עם זאת, רוב הפוסקים ראו בו גרמא, שמותרת בתנאים מיוחדים,³³ ובכללם הרש"ז אוירבך.³⁴ יש פוסקים שדעתם בסוגיה זו אינה ברורה.³⁵

³² **הר"ש אלישיב** (קובץ תשובות ה, כא, ב; וכן בתשובתו שנדפסה בשו"ת ישא יוסף או"ח ב, פח; ויעו"ש סי' פז וסי' קכד; וכן הובא בשמו בספר שבות יצחק - בדיני מיקרוגל, דוד שמש, גרמא, חשמל; פט"ו עמ' קלח-קלט; ובמאמרו של הרב שלום יוסף גלבר בקובץ ישורון כ עמ' קיג), **משמעות דברי הר"נ קרליץ** (חו"ט שני שבת ח"א עמ' רו-רז); **משמעות דברי הרש"י גלבר** (שם). גם הר"ד סולובייציק מבוסטון (מובא בספר בעקבי הצאן עמ' 44-45) מוזכר כחולק על השימוש במכשירי הגרמא, וטעמו הוא שהכוח החשמלי קיים בעולם בזמן הלחיצה, ולכן יש לראות את כל ההתרחשות כמעשה האדם, שכוח אחר מעורב בו. להסברים מדוע אין לראות את פעולת האדם ככוח אחר מעורב בו, לשיטת החולקים על הרי"ד, ראו את דברי הרב צבי שכטר (<https://katzr.net/386e23>) והרב חיים גיקטר (גרמא בשבת - הערות הלכה למעשה, בית יצחק לה [תשס"ג] עמ' שפב-שפג; ובקיצור בספרו The power of Shabbos, עמ' 40-41).

הרב שלמה רוזנפלד (תחומין יא עמ' 173) והרב משה הררי (קדושת השבת עמ' 204) טענו שגם האחיעזר (ג, ס) סבור כך, שהרי כתב: 'באופן שהמלאכה היא תמיד על ידי גרמא, זהו חשוב מלאכת מחשבת'. ואולם, במקור דברי האחיעזר מבואר שהוא כותב זאת רק אליבא דאבן העוזר הנ"ל, ולא אליבא דהמג"א. ועוד, שמעט לאחר מכן כותב האחיעזר: 'ואולם הרא"ש בב"ק סי' שם כתב דהתם מלאכת מחשבת אסרה תורה, אף על פי דלא הוי אלא גרמא בעלמא, בהכי חייבה תורה, כיון דמלאכה זו עיקר עשייתה על ידי רוח, מבואר **דדוקא בזורה שעיקר עשייתה כן, אבל לא בשאר מלאכות**. שוב ראיתי בספר אמרי בינה חאו"ח (דיני שבת סי' כז) שהרגיש בזה'. ואף בסיכום דבריו, מציג האחיעזר את ההחמרה כשיטת האבן העוזר, ולא כותב שהדברים מוכרעים כאבן העוזר. כללו של דבר: נראה שאין בדברי האחיעזר הכרעה לחומרא או לקולא. וכ"כ בדעתו באנצ"ת (ערך חשמל הערה 42). מלבד כל זאת, דברי הר"נ גולדברג, הר"י הלפרין והר"ש רוזנפלד עצמו הנ"ל (הערה *20), בעניין דבר שיש חילוק בין דרך עשייתו בחול לדרך עשייתו בשבת, שייכים גם ביחס לאחיעזר, וכפי שכתב הרב גולדברג להדיא (סוף עמ' לג: 'ונראה שגם אחיעזר לא חולק'). בדומה לכך, הרא"י ולנדברג (ציץ אליעזר כא, יג, א) אסר שימוש במכשירי גרמא, וגם ביחס אליו שייכים דברי הרב גולדברג וסיעתו, שבמכשיר שפועל בדרך אחת בחול ובדרך גרמא בשבת, ייתכן שגם לשיטתו הדבר נחשב לגרמא.

³³ פוסקים רבים נוספים התיירו שימוש קבוע ושיטתי בגרמא, במצבים שבהם מותרת גרמא, ולא ראו בזה מעשה בידיים: **ר' ישמעאל הכהן** (שו"ת זרע אמת א, מד ד"ה ומעתה; אמנם בסוף התשובה החמיר לכתחילה במקרה המסוים שעליו נשאל, משום מראית עין); **משמעות דברי הר"י ריישר** (שו"ת שבות יעקב ב, מה) **והר"מ אוירבך** (אמרי בינה סי' כז) ועוד פוסקים (עיי' פסקי תשובות סי' שטז הערה 151); **הר"י יוד** (שו"ת ימי יוסף בתרא, יב); **הר"ד סקאלי** (שו"ת קרית חנה דוד ב, נו); **משמעות החזו"א** (או"ח לח, ד) שכתב: 'מותר להלביש הצנור על דדי הפרה, שסוף תנועת החשמל לבוא על ידי פתיחת השעון, ותהא תנועה זו חולבת את הפרה, שאין זו אלא גרמא מהגרמות המותרות'. ואמנם אין כאן 'מכשיר גרמא', אבל יש כאן שימוש קבוע בגרמא מדי שבת בשבתו, ומבואר בחזו"א שאין בקביעות ובמגמתיות כדי להגדיר זאת כמעשה בידיים. ויעוין עוד בדעת החזו"א בזה במאמרו של הרב קויפמן בקובץ בית אהרן וישראל פו (תש"ס), עמ' סט-ע (המאמר נדפס ע"י הרב קופמן גם בספרו שו"ת יבקש תורה ה, שבת ח"ב, סי' א), ובמאמרו של הרב זלמן קורן (תגובה למאמר ביקורת אודות הספר "מאורי אש השלם", ישורון כט [תשע"ג] עמ' תקז); **הר"י וייס**, בעל המנחת יצחק (מובא בדברי הר"מ שטרנבוך דלהלן); **הר"ב ז'ולטי** (מכתב שפורסם בתוך מאמרו של הרב ישראל רוזן: בישול בשבת ללא אש, תחומין יז [תשנ"ז] עמ' 16; וכן מובא בשמו באסיא לד עמ' 29), **הר"ע יוסף** (במכתבו לר"י רוזן, נדפס בתחומין א [תשמ"מ] עמ' 518 [מותר לכל הדעות] ובילקוי"י שכת, הערה יג; וכן ילקוי"י שבת ה, הוספות לענייני חשמל בשבת, ג); **הר"ש גורן** (במכתבו לר"י רוזן, נדפס בתחומין שם עמ' 517-518; ויעוין עוד בשו"ת תרומת הגורן א, קט); **הרב"צ אבא שאול** (אור לציון ב, מא הערה ב; שהפעלת מקרר באמצעות פתיחתו מותרת בין היתר משום היותה גרמא, ואף שזו דרך השימוש הקבועה); **הר"י נויבירט** (בהיתר החליבה שבשש"כ הנ"ל, שמבוסס על החזו"א הנ"ל; וכן בתשובותיו שהובאו במאמרו של הרב רוזן הנ"ל הערה *1, עמ' 30; וכן בהסכמתו למכשיר 'גרמאזעקה', כמובא בספר קדושת השבת הנ"ל עמ' 203; וכן במכתבים רבים נוספים לרב רוזן, שטרם פורסמו); **נטיית הר"א בקשי דורון** (בנין אב ד, יז); **הר"ש ישראלי** (חוות בנימין א, כז; וכן במאמרו: טלפון גרמא בשבת למטרות רפואיות, תחומין לא [תשע"א] עמ' 73-76; וכן בתשובתו שנדפסה באסיא לד עמ' 29; וכן כתב הרב רוזן בשמו, בסיכום פגישה עמו, מיום א' אב תשל"ב); **נטיית הרש"פ שנעבאלג** (שו"ת שרגא המאיר ב, קב, טז), **הר"מ שטרנבוך** (שו"ת תשובות והנהגות ד, פה;

והוא מכתבו שנדפס קודם לכן במאמר הרב קויפמן הני"ל, עמ' עו; וכן בריש שו"ת יבקש תורה לרב קויפמן על הלי' שבת): ויעל גדולי הדור לעמוד בפרץ, וכפי הנראה הסכמתם להתיר גרמא לצורך גדול כמו בבתי חולים, ואין לפקפק בהוראתם. ויודע אני שהגאון בעל מנחת יצחק זצ"ל התיר לבתי חולים במקום דוחק כהני"ל. ואמנם לא כתב להדיא שמדובר על מכשירי גרמא, אבל הדבר ברור לגמרי מההקשר, יעו"ש. ראוי לציין שהנוסח אצל הרב קויפמן שונה מעט: במקום 'ועל גדולי הדור לעמוד בפרץ, וכפי הנראה הסכמתם להתיר', נכתב שם: 'וכבר הובא הסכמתם'. הערה נוספת: בשו"ת נחלת לוי (ג,ב ד"ה ואחר מופלג), כתב שדברי הר"מ שטרנבוך בהיתר מכשירי הגרמא לצרכי רפואה, מכוונים כנגד דברי השבות יצחק הני"ל, הערה (*); **הרח"פ שיינברג** (הובא בקובץ בית אהרן וישראל שם); **משמעות דברי הרז"נ גולדברג** (לעיל הערה 37*), **הר"י רוזן** (במאמרו הני"ל, ובעוד מאמרים ופרסומים רבים); **הר"ד ליאור** (שו"ת דבר חברון או"ח ב,רכו); רכח; נספח י"ד למקראי קודש [הרר], סוכות; אסיא לד עמ' 29; **הרב יצחק יוסף** (ילקו"י הני"ל, וכן במאמרו: פתיחת שערי מחנות צה"ל ב'גרמא', תחומין לד [תשע"ד] עמ' 15-18; נדפס גם בספרו שו"ת הראשון לציון ב,סא); **הר"ל הלפרין** (בספרו מעשה וגרמא בהלכה, ובעוד מאמרים ופרסומים רבים); **הרב אסי הלוי אבן יולי** (שו"ת נחלת לוי ב,ג), **הר"ש דוד** (שו"ת מראש צורים, לו), **הרב יצחק קויפמן** (מאמרו הני"ל בקובץ בית אהרן וישראל); **הר"א מלמד** (פניני הלכה שבת יז, יח; מועדים ה,ו), והתנה זאת בכך שהמלאכה לא תיעשה מיד אלא כעבור זמן (ולפי האמור לעיל, תנאי זה נדרש בכל גרמא); **בעל שו"ת אורחותיך למדני** (א,לה), וגם הוא התנה זאת בכך שהמלאכה לא תיעשה מיד אלא כעבור זמן; **שו"ת במראה הבזק** (ד, לח; ה,ג). ראו גם בדברי **הרב רפאל שלמה דיכובסקי**, פסיקת הלכה ומדיניות פסיקת הלכה, תחומין לח (תשע"ח) עמ' 225-235.

³⁴ שו"ת מנחת שלמה (א, י ובפרט אות ו; א,ג), נשמת אברהם (מהד' תשנ"ז, ח"ה עמ' רכט [וראו בהקדמה לכרך זה, עמ' 7, על הדברים שהביא בשם הרשז"א: 'כל דבר ששמעתי ממנו, קודם הראיתי לו את מה שכתבתי בשמו, ורק עם קבלת הסכמתו – הן לתוכן והן לסגנון – הרשיתי לעצמי להדפיסו. וכן מו"ר הגרי"י נויבירט שליט"א עיין במיוחד בכל מה שהבאתי בשם הגאון זצ"ל, ובהרבה מקרים גם שוחח עם מורנו ורבונו זצ"ל על הנכתב בשמו – הכל כדי לוודא שלא הודפס דבר שלא מטעמו ובהסכמתו של הגאון זצ"ל]), שולחן שלמה (שא,יג,ג עמ' תלא), וכן כתב בשמו הר"א וייס (במכתבו שנדפס בתחומין לד עמ' 28): 'לגבי מכשירי הגרמא [...] למיטב ידיעתי, מרן הגרש"ז אורבך עודד את העושים במלאכה, ואף נתן עינו ולבו על כלים אלה; וכ"כ בשמו הרב ישראל רוזן, בסיכום פגישתם בעניין פנס גרמא ביום ט' בתמוז תשל"ב [**ארכיון הרב רוזן במכון צומת, תיקייה 2 מסמך 3**], * וכ"כ הרב רוזן בשם הרשז"א, בסיכום נוסף של פגישתו עם הר"ע יוסף, ביום י"ד בתמוז תשל"ב, גם הוא בארכיונו שם]]. וכן מסר בשם הרשז"א הר"י קויפמן (בית אהרן וישראל שם, עמ' עה): 'נאמר לי בעדות נאמנה, שהתיר במפורש מכשיר גרמא לצורך חולה, וכן הובא בשם הרשז"א בספר חכו ממתקים (א, עמ' קנח): 'שאלו פעם את רבינו, מהו שאדם נכה ישתמש בשבת במכשיר טכנולוגי מסויים אשר הותקן במיוחד לשבת, בכך שהפעלתו מתבצעת באופן של גרמא וכו'. רבינו השיב שמותר. שאלוהו: איך שייך לצאת לרחוב ולהשתמש בפרהסיא עם מכשיר כזה שאינו שבת. תמה רבינו על עצם השאלה ואמר אם המכשיר מותר, אז מותר גם בפרהסיא [ובהערה, אות לח: 'שמעתי לפי הגה"צ רבי חיים וואלקין שליט"א, המשגיח דישיבת עטרת ישראל]!.

כאן המקום להתייחס למספר מקורות שמהם היו שניסו להסיק שהרשז"א לא התיר מכשירי גרמא אפילו במקום חולי: (א) בספר קדושת השבת (הררי; ח"א עמ' רב), כתב בשם הרשז"א שמחשיב שימוש במכשירי גרמא כמעשה בידים, וזאת על סמך דבריו בשו"ת מנחת שלמה (א, ט ד"ה כל זה). ואולם, נראה שבמנחת שלמה שם לא פסק כן להלכה, אלא רק הציע את האפשרות לומר כן, יעו"ש.

(ב) עוד הקשה בספר קדושת השבת (שם ובעמ' ריא) על היתר מכשירי גרמא מדברי הרשז"א (שו"ת מנחת שלמה מהד' תשנ"ט ח"ב כב,ב עמ' פ [ובמהד' מכון אוצרות שלמה תשס"ה, לכאורה ליתא לתשובה זו, וצ"ע]; וכן שש"כ יג, הערה סג בשמו; וכן במכתבו במאור השבת ח"א מכתב יב אות ד עמ' תקי), שכתב שהיתר גרמא הוא דווקא בדבר חד פעמי (וראו מה שהעיר בזה בטל חיים שבת ח"ב עמ' תקיא-תקיב). ואולם, במקורות אלו אין מדובר בהיתר גרמא לחולה או צורך חיוני, אלא בהיתר גרם כיבוי לכתחילה ביום טוב, שלא במקום הפסד או חולה, ודווקא על זה נאמר שם שלא הותר לנהוג כן בקביעות ולכתחילה, בין היתר בעקבות חשש לדעת המג"א (תקיד,ה) וסיעתו, הסבורים שמעיקרא לא הותרה גרמא ביו"ט שלא במקום הפסד, יעו"ש. ואין ללמוד מאיסור לכתחילה ביו"ט על מקום דחק וחולי בשבת.

(ג) עוד הקשה על היתר מכשירי גרמא ממה שכתב הרב נויבירט (שש"כ י, הערה מח [וציין גם לפ"ל הערה א, אך ליתא שם, ונראה שנפלה טעות בהפניה]; וכן במכתבו שנדפס בשו"ת ושב ורפא א,טז) בשם הרשז"א, שפתיחת דלת מקרר המדליקה נורה אינה חשובה לפסיק רישא אלא למתכוון, הואיל וכל עיקר תיקונו של המקרר. ורק הוסיף הקדושת

השבת שיש אפשרות לתרץ דמשום שמכשיר הגרמא אינו מפעיל מיידית את המעגל החשמלי, אלא הפעולה נעשית בהשהיה מסוימת, לאחר מילוי הקבל, ולכן יש להקל בזה. ונראה שאין כאן רק 'אפשרות לתרץ', אלא יש חילוק מהותי ופשוט בין דין גרמא, שאינו נובע מחסרון כוונה אלא מחסרון עשייה, ובין היתר דבר שאינו מתכוון, שנובע מחסרון כוונה, ואין לו מקום כשהאדם כן מתכוון, וכפי שכבר כתב ה"י (יו"ד שא,ו).

(ד) בספר שבות יצחק (עמ' קמ ואילך) כתב להוכיח שהרש"א החשיב מכשירי גרמא כמעשה גמור ממה שכתב הרש"א (נדפס בקובץ נר ישראל [בהוצאת כולל נר ישראל, זכרון יעקב], עמ' מה-מו; ושוב בשו"ת מנחת שלמה תנינא ב-ג סי' לא) להחמיר בסידור חליבה באופן שרק לאחר זמן תתחיל החליבה על ידי זרם חשמלי. ואולם, לא ציין שבדבריו הארוכים והמסועפים שקודם לכן, דן הרש"א לפרטי פרטים באופני חליבה על ידי מכשירי גרמא, ולא פסל זאת באופן קטגורי, ואדרבה, נראה שהתיר באופנים מסוימים, יעו"ש. ויעוין גם בשמירת שבת כהלכתה (ח"א, כז,ג והערה קעא) ובדברי ה"י קורן במאורי אש השלם (ח"ב עמ' תרמט-תרנ) ובמאמרו (תגובה למאמר ביקורת אודות הספר "מאורי אש השלם", ישורון כט [תשע"ג] עמ' תקכו ד"ה באותו).

(ה) בשבות יצחק (שם) הוכיח שהרש"א אסר מכשירי גרמא, ממה שכתב בנוגע לאדם שעומד במקום שעמידתו בו גורמת להדלקת נורה, שאסור לו ללכת משם וההליכה עשויה להיחשב מעשה גמור של כיבוי. ואולם, אין הנידון דומה לראיה, וסתם נורה שבעולם אינה עובדת במנגנון גרמא. וכבר דחה את הוכחת השבות יצחק מסיבה זו ומסיבה נוספת, בקובץ בית אהרן וישראל (שם, עמ' עד), יעו"ש.

(ו) לפי זה, יש לדון גם על מה שהוכיח בשבות יצחק ממה שאסר הרש"א (מנחת שלמה א,צא,ט) פתיחת דלת מקרר שמביאה להדלקה מיידית של נורה, שלכאורה יש לחלק בין הנידון לראיה: סתם מקרר אינו עובד במנגנון גרמא.

(ז) לפי כל האמור, ייתכן שיש לדון גם על מה שכתב השבות יצחק בשם הרב שמואל אוירבך שאביו הרש"א נטה לאסור עשיית מלאכה במכשירי גרמא; שהרי ייתכן שנטיה לאסור אינה סותרת לכך שבמצבים מסוימים יש להתיר.

³⁵ ר"א וייס (שו"ת מנחת אשר ג,כה) דן לאסור מן התורה מכשירי גרמא, אך בתשובה אחרת (נדפסה במקראי קודש [הררי] סוכות נספח יג, עמ' 891-894; ושוב בתחומין לד [תשע"ד] עמ' 28-29) כתב שלמעשה, ראוי להשתמש במכשירי גרמא בגופים גדולים העוסקים בצרכים חיוניים, כבתי חולים וצבא. בשו"ת עשה לך רב (ז,כג) ובספר קדושת השבת (ח"א עמ' רז), צוטט גילוי דעת קצר האוסר שימוש במכשירי גרמא, ועליו חתומים: הרי"י קניבסקי בעל קהלות יעקב, הרי"י וייס בעל מנחת יצחק, הראמ"מ שך והר"ש ואזנר. וכן נזכרו גילויי דעת נוספים ופוסקים נוספים שחתומים עליהם. על כל זה, כתב בקדושת השבת: 'אינני יודע האם הרבנים הגדולים הנ"ל יאסרו זאת גם בשעת הדחק. וכן אם כשיש חולה ומותר להשתמש במכשיר חשמלי מסוים, האם יאמרו שאז עדיף להשתמש במכשירי הגרמא, או שאף אז יש להשתמש במכשיר הרגיל ובשום אופן לא להשתמש במכשירי הגרמא'.

נראה שלפחות בנוגע לשניים מהחותמים, יש לפשוט את ספקו של הקדושת השבת: לעיל (הערה *20) הובא שהר"י קרליץ אסר כל שימוש במכשירי גרמא; ולעומת זאת, לעיל (הערה *21) הובא שבעל המנחת יצחק התיר שימוש במכשירי גרמא בבתי חולים. עוד כתב הקדושת השבת (עמ' רט) שהרב שך 'נסוג ממכתבו הנ"ל, לאחר שראה מכתב של הרש"א בעניין זה.

הרח"ד הלוי (שו"ת עשה לך רב ו,כו ובעיקר שם ז,כג) כתב דברי הסתייגות ממכשירי גרמא, אך לא ברור מלשונו אם כוונתו לומר שאין הם בכלל גרמא או שכוונתו להסתייגות הנהגתית מחשש לפריצת גדר. ושמענו מחתנו, הרב אחיה אמיתי, שהסתייגותו נבעה מחשש לפריצת גדר ולא מהגדרת השימוש במכשירי גרמא כמעשה בידיים שאינו בכלל גרמא. יעוין עוד בצפנת פענח (ה' ע"ז יב,טו) שכתב: 'גבי שבת יש מלאכות שגם גרם חייב, עיין שבת דף ק"כ ע"ב, דגרם פטור, אבל זה רק גבי מכבה, דשם המלאכה הוא רק הפועל, אבל יש הרבה מלאכות, ובפרט חרישה וזורה, דשם עיקר המלאכה הוא הגרמא' (הערת הרב יעקב אריאל, על המילה 'חרישה': 'אולי בגלל הסיוע בשוורים'). ולכאורה מפשטות דבריו נראה שהחיוב בזורה הוא ייחודי ל'מלאכות' שבמהותן נעשות בגרמא, ולא למלאכה שבמהותה אינה מלאכת גרמא והיא נעשית על ידי מכשיר גרמא.

יש מי שהתייחס לגרמא במכשירי חשמל כמעשה גמור,³⁶ גם אם אין מדובר במכשירי גרמא, אלא בהפעלת מכשיר חשמלי רגיל באופן של גרמא. וזאת משום שבסיום התהליך, נעשית פעולה חשמלית שאינה שונה מהפעולה החשמלית הנעשית ביום חול.³⁷

למעשה, עמדת מכוון צומת היא להתיר שימוש במכשירי גרמא לצרכי רפואה וביטחון, ולראות גם בכך גרמא ולא מעשה בידיים, וכדעת רבים מהפוסקים שהתייחסו לכך והגדירו את פעולת מכשירים אלו כגרמא, ובכללם הרש"ז אוירבך. מלבד מה שזו דעת רבים מהפוסקים, כבר התבאר לעיל (עמ' *) שבשעת הדחק יש מקום לצרף לקולא את הדעות שלפיהן איסור הפעלת מכשירי חשמל אינו מדאורייתא. בנוסף, ברובם המוחלט של מכשירי הגרמא המאושרים על ידי המכוון לצרכי רפואה וביטחון, מנגנון הגרמא פועל רק בשבתות ולא בימות החול, ובאופן זה ייתכן שגם חלק מהמחמירים יסכימו להתיר.

8. גרמא בכוח מתמשך

בגרמא רגילה, הכוח החיצוני מבצע את המלאכה רק לאחר הסתלקות כוח האדם. האחרונים דנו על מקרה שבו כוח האדם חייב להיות מעורה בתהליך, כדי לשמר את המצב הקיים, כגון כפתור הדורש לחיצה ממושכת כדי שייכנס לפעולה בבוא הכוח החיצוני של פולס חשמלי.

יש שנקטו שדינו של מצב זה הוא כמעשה גמור,³⁸ ויש שנקטו שדינו כגרמא.³⁹

---

³⁶ הערת הרב יעקב אריאל: 'המגמה של הפוסקים השונים להימנע מהפרזה בשימוש הגרמא כדי למנוע זילותא דשבתא. העקרון הוא: שימוש בגרמא רק במקרים חריגים וכגון חולה'.

³⁷ בספר מקראי קודש (הררי; הל' יו"כ נספח יג אות י עמ' שנח) כתב בשם הר"מ פיינשטיין שלא שייך שינוי בהפעלת מכשיר חשמלי, משום ש'הכפתור מחבר את החשמל בין כך וכך' (וכעין זה כתב הרמ"פ באג"מ אה"ע ד, עג, ד). והוסיף הרב הררי וכתב: 'ולכן הגרמ"פ לא הסכים לפתרונות של גרמא וכדו' הנעשים היום על ידי מכוננים מסוימים פה בארץ הקודש' (ובספרו קדושת השבת, ח"א עמ' רד, כתב שמשפט זה הוא מדברי הרב מרדכי טנדלר, נכד הרמ"פ ועורך כתביו, שמסר לרב הררי את נספח יג הנ"ל). ויעוין עוד בתשובת הריש"א שבשו"ת ישא יוסף הנ"ל (הערה *21), ושמה גם הוא התכוון לכך.

בשולי הדברים יש להעיר, שלכאורה אם הולכים לפי התוצאה, אז גם בגרם כיבוי 'המים מכבים את האש בין כך וכך'. וכן בזריקת חפץ לרשות הרבים לאחר יד, 'החפץ מועבר לרשות הרבים בין כך וכך', ובכל זאת המצבים הללו לא נאסרו מן התורה. ועל כרחנו שבשבת מתחשבים לא רק בתוצאה אלא גם באופן התהליך שהוביל אליה. ונראה שכל זה מוסכם על הרמ"פ, ומחומר הקושי היה מקום להציע שהוא סבר שבמכשירי חשמל, התהליך המוביל אל המלאכה הוא התהליך החשמלי, והוא נעשה כדרכו. אך לכאורה יש לדון על סברה זו, שהרי איסור המלאכה בוודאי מתייחס לאדם הפועל ולא למכשיר, שלא נצטוונו על שביתת כלים בשבת. ואם כן, מה לי בכך שהמכשיר פועל כדרכו. ויש מקורות רבים לכך שהפטור על מלאכה כלאחר יד חל אף כשמושגת אותה תוצאה כבמלאכה כדרכה (אנציקלופדיה תלמודית ערך כלאחר יד, הערות 50-54). ועוד קשה, שלכאורה התהליך החשמלי הוא עצמו התוצאה האסורה בשבת, ואינו המוביל לאיסור אלא האיסור עצמו. יעוין עוד במאמרו של חתן הרמ"פ, הרב משה דוד [נכתב בטעות: דוב] טנדלר: יומן של רופא בבית חולים בשבת: הלכה למעשה, תורה שבעל פה כד (תשמ"ג) עמ' ס, שכתב ששימוש במכשירי גרמא בהפעלת מכשירי חשמל יועיל להוריד את דרגת האיסור מדאורייתא לדרבנן, מדין שינוי, ומסגנון דבריו נראה שכתבו אליבא דחותנו הרמ"פ. וצ"ע.

³⁸ הר"י אריאל (שו"ת באהלה של תורה ג,ה,ג): 'יומכח מכאן שמכשיר המוחזק בידי האדם – אע"פ שהמכשיר פועל אוטומטית [...] מתייחס המעשה אל האדם ונחשב למעשה ידיו ממש ולא לגרמא'. וראו עוד במאמרו של הרב הראל דביר: מכשירי גרמא בשבת המופעלים בלחיצה מתמשכת, תחומין מב (תשפ"ב) עמ' 54-62.

³⁹ הרב יצחק יוסף (בתשובה שפורסמה בילקוט יוסף – יו"ט [מהד' תשע"ט] ס"י תקיד הערה ח עמ' תמח): 'ומה שתופס את הכף בידו, נראה דלא חשיב כמעשה בידיים, כי כשם שתופס בידו את הכף, כך יכול גם להניח אותה שם, ואין תפיסתו גורמת את הכיבוי יותר, ומכיון שלא עושה פעולה בשעת הכיבוי, אלא קודם הכיבוי – הרי זה גרמא'.

9. גרמא בפסיק רישיה

היתר דבר שאינו מתכוון למעשה שמתלווה לו מלאכה, ואין כוונה למלאכה, כגון גרירת רהיטים שעלולים ליצור חריץ בקרקע. ההיתר אינו חל כאשר יש וודאות שהמלאכה תיעשה, ומצב זה של וודאות נקרא פסיק רישיה.⁴⁰

הפוסקים דנו כיצד להתייחס לגרמא בפסיק רישיה, כלומר: עשיית מעשה בשבת שגורם למלאכה בוודאות, והאדם העושה אינו מתכוון למלאכה זו: האם יש לצרף את צד ההיתר של גרמא עם צד ההיתר של דבר שאינו מתכוון, ולהתיר לכתחילה בצירוף שניהם, או שיש לאסור גם במצב זה. ראשונים⁴¹ ואחרונים רבים⁴² התירו גרמא בפסיק רישיה, ובכללם הרש"ז אורבך.⁴³ לכך יש לצרף את הפוסקים שהתירו פסיק רישיה בכלל איסורי דרבנן,⁴⁴ שכן איסור גרמא אינו אלא מדרבנן. לעומת זאת, יש פוסקים שאסרו גרמא בפסיק רישיה.⁴⁵

ג. מסקנות הלכה למעשה

1. כדי שפעולה שמובילה למלאכה תיחשב 'גרמא', יש צורך בקיומם של שני תנאים: (1) האדם עושה פעולה 'מתה' בלבד, שאינה מתחילה שום תהליך. (2) התוצאה תתרחש אחר זמן על ידי גורם אחר בלתי תלוי בפעולת האדם.
2. גרמא מותרת במקום הפסד, וכן היא מותרת לצורך חולה שאין בו סכנה, ולצורכי ביטחון חיוניים.
3. היתר גרמא לצורך חולה נועד גם לפעולה שאין בה כדי לרפא את האדם החולה, או להקל על כאביו, אך יש בה כדי לאפשר את תפקודו התקין, רווחתו ושגרת חייו.
4. היתר גרמא אמור בכל המלאכות, ולא רק בכיבוי.
5. היתר גרמא אינו חל בהסרת המביאה מיידית למלאכה.
6. היתר גרמא חל גם במכשיר שתוכנן לעבוד בגרמא באופן תדיר, וכל שכן אם ביום חול אין הוא פועל בגרמא.
7. היתר גרמא איננו קיים במלאכה שגם במשכן נעשתה באופן של גרמא.

---

⁴⁰ דיני דבר שאינו מתכוון ופסיק רישיה מבוארים בגמרא (שבת עה, א), ברמב"ם (הל' שבת א, ו) ובשו"ע (או"ח שלו, א). להרחבה נוספת, ראו שמירת שבת כהלכתה (מבוא, א, יב-טז) ומנוחת אהבה (ח"ב א, ד-ט). היתר הקיים במכשירי חשמל בשעת הצורך ובחלק מהמצבים, הוא 'פסיק רישיה דלא ניחא ליה באיסור דרבנן'. כלומר, עשיית מעשה שמתלווה אליו איסור דרבנן שהאדם איננו מעוניין בו ואין הוא מועיל לו. לפי חלק מהפוסקים הדבר מותר לכתחילה, ולפי פוסקים אחרים רק בשעת הדחק או במצבים אחרים של צורך מיוחד; ראו על כך במקורות הנ"ל.

⁴¹ המנהיג (הל' יו"ט אות צט עמ' תקיח), מאירי (שבת קכב, ד"ה מי ששכח) בשם יש מפרשים. יעוין במנוחת אהבה (ח"ב פ"א הערה 53) שהסיק כן מדברי ראשונים רבים נוספים, אף שהם לא כתבו זאת במפורש.

⁴² משמעות המהר"ל (בחי'דושין לשבת עג, ב ד"ה הזומר), נטיית האבני נזר (או"ח סי' קצד), שו"ת הר צבי (או"ח א, קלג), שו"ת גבורות אליהו (או"ח סי' צט עמ' 220), שו"ת יביע אומר (א, או"ח כא, יד; וכע"ז בילקו"י שבת ג, ביטול בכלי ראשון הערה יז; שם סי' שכ סעי' יט-כ הערה יז; שם שבת ה, סי' שלו הערה ה; שם, גרמא בשבת הערה כא), שמירת שבת כהלכתה (מבוא פ"א [מפרקי המבוא] הערה קו; פ"א [מהפרקים הרגילים] הערה קלה [אמנם כתב שם שם הרש"ז"א להסתפק בזה]; יב, יט והערה נג; כג, כג והערה עא; כו, ט והערה לג), שו"ת באהלה של תורה (ב, לו; ב, מט, ז), מנוחת אהבה (ח"ב א, טז: 'ויש לסמוך עליהם במקום צורך'; וראו גם ח"א פכ"ד הערה 50), שבות יצחק (חלק יב – בגדרי איסור יצירת זרם; ח, ד עמ' קיב-קיג) בשם הר"י"ש אלישיב, מנחת יעקב (דאהן; ח"ב פ"א עמ' קמב ד"ה הא), הרב מנחם פרל (מערכות שקילה במעליות מודרניות, תחומין מא [תשפ"א] עמ' 26-29).

⁴³ שו"ת מנחת שלמה (י, ד"ה גם), וכן נכתב בשמו בחלק מהמקורות בש"כ הנ"ל.

⁴⁴ ראו מנוחת אהבה (ח"ב א, ו והערה 16).

⁴⁵ משנת יעקב (רוזנטל; הל' שבת א, ו אות יט-כ).

8. פוסקי דורנו נחלקו בדין 'גרמא בכוח מתמשך', כגון גרמא המצריכה המשך לחיצה או אחיזה. למעשה, לכתחילה יש להחמיר בכך.